

NİYÂBET RİVÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME -YAŞAYAN KİŞİNİN YERİNE HAC YAPMA İBADETİ ÖZELİNDE-

A STUDY OF NIYABAT NARRATIVES -SPECIFICALLY FOR HAJJ PRAYER INSTEAD
OF LIVING PERSON-

SİNAN ERDİM

DR. ÖĞR. ÜYESİ, KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ, İLAHIYAT FAKÜLTESİ, HADİS ANABİLİM DALI
ASSISTANT PROFESSOR, KASTAMONU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY, DEPARTMENT OF HADİTH
serdim@kastamonu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-2564-5027>

 <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.22>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
28 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Accepted
16 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Erdim, Sinan, "Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde- [A Study of Niyabat Narratives -Specifically for Hajj Prayer Instead of Living Person-]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 6/11 (Aralık/December 2019): 611-642.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

NİYÂBET RİVÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME -YAŞAYAN KİŞİNİN YERİNE HAC YAPMA İBÂDETİ ÖZELİNDE-

Öz

Niyâbet bir terim olarak, hukukî konularda başkası adına tasarrufta bulunma veya başka birinin yerine herhangi bir ibadeti edâ veya kaza etme anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda hadîs kaynaklarında başkası adına tasaddukta bulunma, köle azat etme, hac yapma, vefat etmiş bir kimsenin nezirde bulunup da edâ etmediği namaz, oruç, yürüme, i'tikâf vb. ibadetleri kaza etme ile ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Bu konuların bazısında niyâbet ittifakla kabul edilmişken, bazı meselelerde ise muhadislerce sahih kabul edilen hadîslerin varlığına rağmen mezhepler arasında ihtilâf vâki' olmuştur. İhtilaf edilen mevzulardan birisi de başkasının yerine hac yapmadır. Bu konudaki niyâbet rivâyetleri, yaşayan ve vefat eden kişi için hac yapma şeklinde vârid olmuştur. Bu çalışmamızda, bu ihtilâfın hicrî ilk üç asırda rivâyetler üzerinden nasıl başladığı, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin nasıl bir tutum takındıkları, bu dönemlerde hangi rivâyetlerin aktarıldığı ve özellikle hicrî ikinci asır mezhep imâmlarının bu hadîslere nasıl yaklaştıkları ve ne kadarını bildikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda da görüleceği üzere her hadîs aynı şöhreti yakalayamamış, bütün ilim meclislerinde aynı zaman dilimlerinde bilinmemiş, bazıları ise senedleri sahih de olsa farklı usûlî sâiklerle pek fazla itibar görmemiştir.

Özet

Niyâbet bir terim olarak, hukukî konularda başkası adına tasarrufta bulunma veya başka birinin yerine herhangi bir ibadeti edâ veya kaza etme anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda hadîs kaynaklarında başkası adına tasaddukta bulunma, köle azat etme, hac yapma, vefat etmiş bir kimsenin nezirde bulunup da edâ etmediği namaz, oruç, yürüme, i'tikâf vb. ibadetleri kaza etme ile ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Bu konuların bazısında niyâbet ittifakla kabul edilmişken, bazı meselelerde ise muhadislerce sahih kabul edilen hadîslerin varlığına rağmen mezhepler arasında ihtilâf vâki' olmuştur. İhtilaf edilen mevzulardan birisi de başkasının yerine hac yapmadır. Bu konudaki niyâbet rivâyetleri, yaşayan ve vefat eden kişi için hac yapma şeklinde vârid olmuştur. Bu çalışmamızda, bu ihtilâfın hicrî ilk üç asırda rivâyetler üzerinden nasıl başladığı, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin nasıl bir tutum takındıkları, bu dönemlerde hangi rivâyetlerin aktarıldığı ve özellikle hicrî ikinci asır mezhep imâmlarının bu hadîslere nasıl yaklaştıkları ve ne kadarını bildiklerini ortaya koymayı amaçladık. Konuyla alakalı rivâyetlerin hepsi aynı şöhreti yakalayamamış, bütün ilim meclislerinde aynı zaman dilimlerinde bilinmemiş, bazıları ise senedleri sahih de olsa farklı usûlî sâiklerle pek fazla itibar görmemiştir.

Konuyla alakalı merfû rivâyetlerin tamamı, bedenlen hacca güç yetiremeyen kişi için, hacca cevaz vermekte olup bunlar altı sahâbîden gelmiştir. İbn Abbâs ve Ebû Rezînden gelen rivâyetler sahih, Abdullah b. Zübeyr, Sevde bnt. Zem'a ve Husayn b. Avf rivâyetleri ise zayıftır. Hz. Ali hadisi hasen olarak değerlendirilmişse de bizim kanaatimiz zayıf olduğu yönündedir.

Hicrî üçüncü asır kaynaklarında yer alan bu altı merfû rivâyetten sadece İbn Abbâs ve Hz. Ali hadisi hicrî ikinci asır kitaplarında yer almıştır. Konuyla alakalı en meşhur rivâyet İbn Abbâs'tan nakledilmiş olup İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Hanefî Mezhebi İmâmları bu hadise eserlerinde yer vermişlerdir. Hadisin râvileri meşhur olsa da üçüncü isme kadar ferd olarak nakledilmiştir. İmâm Mâlik bu rivâyeti tahrîc etmesine rağmen çeşitli gerekçelerle onunla amel etmemiştir.

Hicrî ikinci asır kitaplarda tahrîc edilmeyen Ebû Rezîn ve Abdullah b. Zübeyr hadîslerinin isnadlarında, ikinci asırda yaşayan Vekî ve Süfyan b. Uyeyne gibi büyük hadîs imâmlarının yer alması ve üçüncü asır musanniflerinin direkt bunlardan nakilde bulunması, bu rivâyetlerin hicrî ikinci asırda en azından hadîs çevrelerinde

bilindiklerini göstermektedir. Ancak fakihler, ya bu rivâyetlerin senedlerinin üst kısımlarındaki râvîlerin çok tanınmamaları veya zayıf olmaları sebebiyle bunlara çok fazla itibar etmemişlerdir. Ya da zayıf bir ihtimal de olsa bunlardan haberdar değillerdir.

Sevde bnt. Zem'ânın ve Husayn b. Avf rivâyetleri ise senedlerinde meşhur muhad-disler içermediği gibi bu konudaki en zayıf hadislerdir ve muhtemelen bu sebeple pek ilgi görmemişlerdir.

İbn Abbas'ın dışındaki sahabilerin rivâyetleri uzun süre tek râvî kanalı ile gelmiştir. Bu ferdlik üçüncü râviden başlayıp altıncı raviye kadar çıkmaktadır. Bu da bu rivâyetlerin uzunca bir süre gizli kaldıklarını ve imâmların gayretleri ile gün yüzüne çıkarıldıklarını göstermektedir. İbn Abbâs'ın hadisleri altı tarikten gelmiş olup sadece iki tariki sahihtir. Bu sahih iki tarikten biri sadece üçüncü asra ait bir eserde mevcuttur. Yani aslında onun rivâyetleri de sahih olarak tek tarikten gelmiştir denilebilir.

Mezhep imamları tâbiinin mürsel rivâyetlerini de delil olarak kullanmışlardır. İbn Sirîn'in mürsel hadisine her üç mezhepten de imâmlar eserlerinde yer vermiştir. Ancak bu hadis üçüncü asırda tahrîc edilmemiştir. Atâ b. Ebî Rebâh'ın mürselini hicri ikinci asırda İmâm Şâfiî, üçüncü asırda ise İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Tâvus b. Keysân'ın hadisi ise, sadece üçüncü asra ait bir musannefte tahrîc edilmiştir.

Yine aynı şekilde Hz. Alî ve İbn Abbâs'ın hacca cevaz veren mevkûf rivâyetleri bu imamlar tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetler hicri üçüncü asırdaki bazı eserlerde mevcuttur.

Başkası adına hacca cevaz vermeyen tek sahâbi İbn Ömer olarak aktarılmıştır. İmâm Şâfiî'nin de atıfta bulunduğu bu fetvanın hatalı nakledildiği kanaatindeyiz.

Maktû haberler beş tâbiinden - İbrahim en-Nehâî, Kasım b. Muhammed, Hasen el-Basrî, Said b. el-Müseyyeb ve Mucâhid-nakledilmiş olup üçünün hacca cevaz veren fetvaları sahih bir şekilde İbn Ebî Şeybe tarafından nakledilmiştir. Yalnız bu rivâyetler hicri ikinci asra ait eserlerde bulunmamaktadır. Sadece İmâm Şâfiî, Said b. el-Müseyyeb ve Rebîa gibi bazı tâbiin âlimlerinin başkası için hacca izin verdiğiğine atıfta bulunmuştur.

Tâbiinden iki isim -İbrahim en-Nehâî ve Kasım b. Muhammed- başkasının yerine hacca cevaz vermemişlerdir. Bu rivâyetleri yine sahih bir şekilde İbn Ebî Şeybe nakletmiştir. Bu rivâyetleri hicri ikinci asra ait eserlerde tespit edemedik. Sadece İmâm Şâfiî, bazı tâbiin âlimlerinin başkası için hacca izin vermediğine atıfta bulunmuştur.

Sonuç itibarıyla yaşayan ama güç yetiremeyen bir kişi için hacca cevaz veren rivâyetlerden İbn Abbas'ın hadisi hariç diğerlerinin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. İbn Abbas'ın rivâyeti de üçüncü râviye kadar ferd olarak gelmiştir. Mezhep imâmları merfû hadisleri delil olarak kullandıkları gibi mevkûf hadisleri de kullanmışlardır. Ayrıca İmâm Şâfiî'nin bazı tâbiin görüşlerine de atıfta bulunduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da bu konuda gerek cevaz veren gerekse vermeyen tâbiin âlimlerinin, hiçbir merfû hadisin isnadında yer almamalarıdır. Üç mürsel rivâyetin râvîlerinin hiçbirinden de konuyla alakalı herhangi bir fetva aktarılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hac, Haberi Vâhid, İhtilâf, Niyâbet.

A STUDY OF NIYABAT NARRATIVES -SPECIFICALLY FOR HAJJ PRAYER INSTEAD OF LIVING PERSON-

Abstract

As a term, niyâbat means having the power of act on behalf of another person in legal issues, or performing any prayer or qada prayer in the name of another person.

In this context, such narratives as giving alms on behalf of another person, emancipating a slave, performing hajj, performing qada for prayers like ṣalāh, fasting, walking, and itiḳāf in the name of a deceased person who made a vow but could not perform, have been narrated in hadith sources. Although in some of these issues, niyābat has unanimously been accepted, in some other occasions it has been disagreed in spite of the existence of hadiths accepted as authentic by muhaddiths. One of the disagreed issues is performing hajj in the name of another person. The niyābat narrations about this issue have been carried as performing hajj for alive and deceased ones. In this study, how this disagreement began over the narrations in first three centuries, the attitude that the scholars of the companions and followers (tābi'ūn) had, which narratives were transferred in these periods, and especially how H. 2. century sect imāms approached to these hadiths and how much they knew about them will be tried to be explained. As it can be seen in the study, not all the hadiths have been able to become famous in same level, they have not existed in all scholar councils in the same period, and some have not been credited in spite of their authentic sanads.

Summary

As a term, niyābat means having the power of act on behalf of another person in legal issues, or performing any prayer or qada prayer in the name of another person. In this context, such narratives as giving alms on behalf of another person, emancipating a slave, performing hajj, performing qada for prayers like ṣalāh, fasting, walking, and itiḳāf in the name of a deceased person who made a vow but could not perform, have been narrated in hadith sources. Although in some of these issues, niyābat has unanimously been accepted, in some other occasions it has been disagreed in spite of the existence of hadiths accepted as authentic by muhaddiths. One of the disagreed issues is performing hajj in the name of another person. The niyābat narrations about this issue have been carried as performing hajj for alive and deceased ones. In this study, how this disagreement began over the narrations in first three centuries, the attitude that the scholars of the companions and followers (tābi'ūn) had, which narratives were transferred in these periods, and especially how H. 2. century sect imāms approached to these hadiths and how much they knew about them will be tried to be explained. As it can be seen in the study, not all the hadiths have been able to become famous in same level, they have not existed in all scholar councils in the same period, and some have not been credited in spite of their authentic sanads.

All the marfū' narratives about the issue allow performing hajj in the name of those who are not physically capable for it, and all these narratives come from six companions. The narratives of Ibn 'Abbās and Abū Razīn, are authentic while those of 'Abdallāh b. al-Zubayr, Sawda bint Zam'a and Ḥusayn b. 'Awf are weak. Although 'Alī b. Abī Ṭālib took the hadith as a hasan one, our belief is in the direction of its being weak.

Among the six marfū' narratives having taken place in the H. 3rd century works, only the hadiths of Ibn 'Abbās and 'Alī b. Abī Ṭālib found a place in H. 2nd century books. The most noted narrative about the issue has been reported from Ibn 'Abbās, and al-Imām al-Mālik, al-Imām al-Shāfi'i and Hanafi Sect Imāms mention these hadiths in their works. Although the râvis of the hadith are renowned, it was transferred as fard until the third name. Even though Imām Mālik related this narrative, he did not practice with it for various reasons.

The fact that significant hadith imams such as Waḡī' and Sufyān b. 'Uyayna, who lived in the 2nd century, take place in hadith isnāds of Abū Razīn and who are not related in H. 2nd century works and that the 3rd century musannafs directly reported from them show that these narratives were at least known within hadith circles in

H. 2nd century. However, the canonists have not credited them much because of the fact that the râvis at the head of the sanads of these narratives were either not well-known or they were weak. Or, though a low probability, they are not aware of them.

As to the narratives of Sawda bint Zam‘a and Ḥusayn b. ‘Awf, they both do not include noted muhaddiths in their sanads and they are the weakest hadiths on this topic, and they have not attracted attention probably because of these reasons.

The narratives of the companions, except for Ibn ‘Abbās, have come by means of a single râvi for a long time. Having single line begins with the third râvi and continues till the sixth one. This shows that the narratives have remained hidden for a long time and have been revealed with the efforts of the imams. The hadiths of Ibn ‘Abbās have come from six lines, only two of them being authentic. One of the two authentic lines exists only in a work from the 3rd century. So, it can be said that its narrations, too, come from a single line as authentic.

The sect imams have also used the mursal narratives of the followers (tābi‘ūn) as evidence. The imams from three sects have given place to the mursal hadith of Ibn Sirīn in their works. However, this hadith was not studied (tahrīc) in the third century. The mursal of ‘Aṭā’ b. Abī Rabāḥ was studied by al-Imām al-Shāfi‘ī in the 2nd century and by Ibn Abī Shayba in the 3rd century. As to the hadith of Ṭāwūs b. Kaysān, it was only related in a musannaf belonging to the 3rd century.

In the same way, the mawkūf narratives of ‘Alī b. Abī Ṭālib and Ibn ‘Abbās allowing for hajj have been reported by these imams. These narratives are available in some of the 3rd century works.

The only companion that does not allow hajj in the name of another person is Ibn Omar. We are in the opinion that this fatwa, also referred by al-Imām al-Shāfi‘ī, has been passed inaccurately.

Maḳṭū‘ reports have been transferred from five followers -Ibrāhīm al-Naḥa‘ī, Qāsim b. Muhammad, al-Ḥasan b. al-Başrī, Sa‘īd b. al-Musayyab and Mucāhid -and the fatwas of three of them that allows for hajj were reported authentically by Ibn Abī Shayba. However, these narratives were not available in H. 2nd century works. Only al-Imām al-Shāfi‘ī referred to the fact that some followers (tābi‘ūn) scholars such as Sa‘īd b. al-Musayyab and Rabī‘a allowed for performing hajj for another person.

Two figures from followers (tābi‘ūn) -Ibrāhīm al-Naḥa‘ī and Qāsim b. Muhammad- did not allow for performing hajj for another person. Once again, Ibn Abī Shayba reported these narrations authentically. We could not find these narrations in H. 2nd century works. Only al-Imām al-Shāfi‘ī refers to the fact that some follower (tābi‘ūn) scholars did not allow for hajj in the name of another person.

As a result, we can argue that the narratives that allow for performing hajj for a person who is alive but not strong enough are weak ones, except for Ibn ‘Abbās’s hadith. As to Ibn ‘Abbās’s narrative, it comes as single until the third râvi. The sect imams have used not only marfū‘ but also mawkūf hadiths as evidence. Besides, al-Imām al-Shāfi‘ī is also seen to have referred to some views of followers (tābi‘ūn). Another remarkable point is that the follower (tābi‘ūn) scholars, approving of this issue or not, do not appear in the isnāds of marfū‘ hadiths. No fatwa has been reported on the topic from the râvis of all three mursal narrations.

Keywords : Hadith, Hajj, Narration, Disagreement, Niyabat.

GİRİŞ

Niyâbet, lügavî olarak başkasının yerine geçme ve başkası adına hareket etme anlamlarına gelmektedir. Bir terim olarak ise hukukî konularda, başka biri adına tasarrufta bulunma veya başka birinin yerine herhangi bir ibadeti edâ veya kaza etmektir. Bu bağlamdaki niyâbeti, ileri de vereceğimiz Hz. Peygamber ile sahâbe diyaloglarında görmek mümkündür. Zekât meselesinde olduğu gibi niyâbet bazı yerlerde ittifakla kabul edilen bir olgudur. Bazı ibadetlerde niyâbette ise ihtilâf edilmiştir.¹ Konuyla alakalı rivâyetler hadîs kaynaklarında çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Vefat etmiş kişi için tasaddukta bulunma, köle azad etme, hac yapma, nezirde bulunup da edâ etmediği oruç, yürüme, i'tikaf vb. ibadetlerin kazası gibi birçok konuya rastlamak mümkündür.

İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) İbn Ömer'den (ö. 73/693) “belâğ” sigasıyla aktardığı “Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz veya namaz kılamaz” rivâyeti² ve musannef türü eserlerdeki tâbiînin önde gelen âlimlerinin verdikleri fetvalar³ aslında bu tartışmaların çok erken bir dönemde başladığını göstermektedir. Sahâbe ve tâbiîn âlimleri arasında ortaya çıktığını düşündüğümüz bu farklı yaklaşımların, daha sonra derin görüş ayrılıklarına sebep olduğunu ve Ehl-i rey, Ehl-i hadîs ve Mâlikî mezhebinin temsilciliğini yaptığı Medine ekolü tarafından sistemleştirildiğini söyleyebiliriz. Buhârî'nin (ö. 256/870) “Üzerinde nezr olduğu halde vefat eden kişi” bâbında muallak olarak da olsa şu bilgiyi vermesi bu durumu bariz bir şekilde yansıtmaktadır: “İbn Ömer, annesi Kubâda namaz kılmayı kendine nezr eden ama bunu edâ edemeden vefat etmiş bir kadına “Onun yerine sen kıl.” diye emretti.” İbn Abbâs da (ö. 68/687-88) benzerini söyledi.”⁴ Bu farklılıkların oluşmasında hiç şüphesiz bu ekollerin haberi vâhîde yaklaşım metotları ve usûlleri en önemli etken olmuştur.

Hac meselesindeki en meşhur niyâbet rivâyet, ileride vereceğimiz yaşayan ama bedenlen güçsüz biri için Hz. Peygamber'in hac iznini verdiği, Süleymân b. Yesâr'ın (ö. 107/725) İbn Abbas'tan naklettiği hadîstir. Bu izin

¹ Bk. Bilal Aybakan, “Niyâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/161-3.

² Ebû Abdullah Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî nüshası, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 1/303; Bu eserin İmâm Muhammed eş-Şeybânî nüshasının kısaltması için (Ş), Yahyâ el-Leysî nüshası için ise (L) harfi kullanılacaktır.

³ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyeri el-Yemenî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Azamî (Beirut: el-Mektebül-İslâmî, 1403), 4/237; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Küfî, *el-Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409), 3/133.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Eymân”, 29.

ilki kadar meşhur olmayan bir rivâyette vefat etmiş kişi için de verilmiştir. Burada meşhur ifadesiyle kastettiğimiz hadisçiler ve fıkıhçılar arasında herhangi bir rivâyetin çokça biliniyor olmasıdır.

İmâm Mâlik'in sahih bir senedle aktardığı bir başka meşhur niyâbet rivâyeti ise şöyledir: "İbn Abbâs: "Sa'd b. Ubade Hz. Peygamber'e şöyle bir soru sordu: "Annem yerine getirmedeği bir nezri olduğu halde vefat etti." Hz. Peygamber: "Onun yerine sen gerçekleştirdi." cevabını verdi."⁵ Bu mutlak rivâyetin ölen kişinin eda etmediği hac, oruç, namaz vb. nezr ibadetlerinin yakınları tarafından gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu tartışmalarına da kaynak teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Çok farklı konularda tartışılan niyâbet meselelerinin tamamını bir makalede ele almak mümkün olmadığından, çalışmamızı bu tartışmaların başlangıç noktalarından birisi olarak gördüğümüz hac konusuna tahsis ettik. Ancak bu mesele bağlamında da makalenin hacminin büyümesi bizi sadece yaşayan kişi için hac yapma rivâyetleriyle sınırlandırmak zorunda bıraktı.

Niyâbet konusu üzerine yapılan çalışmalar daha çok mezheplerin bakışları ve hadislere verilen hükümler üzerinden ele alınmıştır. Biz ise yaşayan kişi için hac konusu özelinde hicrî ilk üç asır boyunca bu meselenin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve eserlere nasıl yansıdığını tespit edip geniş bir literatür taramasında bulunmayı amaçlamaktayız.⁶

Konuyla alakalı rivâyetler hicrî ikinci ve üçüncü asır eserlerden, ağırlıklı olarak da hadis kaynaklarından araştırılacaktır. Ancak İmâm Mâlik'in *Muvatta'*, İmâm Şafii'nin (ö. 204 / 819) kitapları ve hicrî ikinci asır Hanefî imâmîlerinin eserleri de taranarak bu haberlere ne ölçüde yer verildiği görülmeye çalışılacaktır.

Örneklere de görüleceği üzere hicrî ikinci asırda konuyla alakalı rivâyetler daha çok mürsel, mevkûf ve maktûdur. Üçüncü asırda durum tersinedir. Özellikle de Kütüb-i Sitt'e bakıldığında hadislerin ağırlıklı olarak merfû olduğu mevkûf, maktû ve mürsel rivâyetlere çok az yer verildiği görülmektedir. İmâm Şafii'nin, sünneti Hz. Peygamber'in hadisleri ile sı-

⁵ Ebû Abdullah Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Yahyâ el-Leysî nüshası, (Mısır: Dâru İhyâi't-Turâs, ts), (L), 2/472.

⁶ Bk. Ahmet Az, *Temel İbadetlerde Niyâbet Meselesi*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); İbrahim Paçacı, "Bedenî-Mali İbadet Ayrımının İbadetlerde Niyâbete Etkisi ve Bedel Hac", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 29 (2017) 369-398; Mustafa Hocaoğlu, "Hacca İstâat, Niyâbet ve Haccetmeyenin Hükümü ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar*, 3, (2011) 174-187; Mehmet Erdem, "İbadetlerde Niyâbet Problemi Üzerine Bir İnceleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/2 (2007), 217-239.

nırlandırması elbette ki bunun en önemli nedenidir. Ayrıca onun mürsel rivâyetleri tartışmalı bir konuma getirmesi de bir diğer önemli nedendir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) Musannefleri ise mevkûf, maktû ve mürsel hadîslere de yer vermeleri sebebiyle genel yaklaşımdan farklılık arz etmektedir.

1. BEDENEN GÜÇSÜZ KİŞİNİN YERİNE HAC YAPMA RİVÂYETLERİ

Kaynaklarda konu ile alakalı merfû, mürsel, mevkûf ve maktû rivâyetler mevcuttur.

1.1. Merfû Rivâyetler

Merfû rivâyetler altı sahâbiden nakledilmiştir: İbn Abbâs, Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Rezîn (ö. ?), Sevde bnt. Zem'â (ö. 23/644) ve Husayn b. Avf (ö. ?). İbn Abbâs dışındaki sahâbilerden gelen rivâyetler, onun ki gibi yaygın tariklere sahip olmadıkları gibi sıhhat açısından da aynı seviyede değildirler. Ebû Rezîn'in rivâyetleri sahih, Hz. Ali'nin hadîsleri ise hasen olarak değerlendirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr, Sevde bnt. Zem'â ve Husayn b. Avf'in rivâyetleri metin ve sened açısından bazı sorunlar içermektedir. Bir başka husus ise İbn Abbâs'tan gelen rivâyetin bir kısmı zayıf olsa da birden fazla tarikle gelmesine rağmen diğer sahâbilerin rivâyetinin tek tarikle nakledilmesidir.

Hicrî ikinci asırdaki musannifler -İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Hanefî İmâmları- kitaplarında İbn Abbâs'ın, Hz. Ali'nin ve bazı tâbiînin rivâyetlerine yer vermişlerdir. Hicrî ikinci asır ekolden ekole bazı farklılıklar içerse de örneklerde de görüleceği üzere merfû, mevkûf ve maktû rivâyetlerin delil olma yönünden neredeyse eş değerde görüldüğü bir dönemdir. Ayrıca çoğu çevrede mürsel rivâyetlere müsned ve muttasıl rivâyetler kadar kıymet atfedilmektedir.

Ebû Rezîn ve Abdullah b. Zübeyr hadîslerinin isnadlarındaki Vekî (ö. 197 / 813) ve Süfyan (ö. 198 / 814) gibi râvîlerden, İbn Ebî Şeybe (ö. 235 / 849) gibi muhaddislerin direkt nakilde bulunmaları bu rivâyetlerin hicrî ikinci asırda bilindiğini göstermektedir. Ancak senedin üst kısımlarında bulunan râvîlerin ya çok tanınmamaları veya zayıf olmaları sebebiyle fakihlerin bunlara çok fazla itibar etmediğini, bunun yerine ilmi çevrelerde daha çok meşhur olan mürsel ve mevkûf, rivâyetlere yöneldiklerini söyleyebiliriz. Bir başka ihtimal ise bu büyük mezhep imâmlarının bu rivâyetlerden ha-

berdar olmadıklarıdır. Sevde bnt. Zem'ânın ve Husayn b. Avf'ın rivâyetleri en zayıf hadîslerdir. Hicrî ikinci asırda var oldukları ancak isnadlarındaki zayıf râvîler marifeti ile sahih rivâyetlerle karıştırıldığı kanaatindeyiz. Bu durumlar bazı rivâyetlerin hicrî ikinci asırda çok fazla dikkate alınmamış-ken merfû olmaları, zayıf olmalarına rağmen hicrî üçüncü asır eserlerinde yer almalarına neden olmuştur diyebiliriz. Zayıf rivâyetlerin mütâbaat amaçlı kullanıldığı bilinen bir husustur. Nitekim Tirmizî (ö. 279/892) konuyla alakalı en sahih hadîsin İbn Abbâs'tan geldiğini ve Hz. Ali, Büreyde, Husayn b. Avf, Ebû Rezîn, Sevde bnt. Zem'ânın da rivâyetlerinin mevcut olduğunu söylemiştir. Ancak bu rivâyetlerden Ebû Rezîn hariç diğerlerinin zayıf olduğuna değinmemiştir.⁷ Tirmizî'nin atıfta bulunduğu Büreyde rivâyetini ise kaynaklardan tesbit edemedik.

1.1.1. İbn Abbâs Rivâyetleri

Konu ile alakalı rivâyetler hicrî üçüncü asır hadîs kitaplarında İbn Abbâs'tan İkrime (ö. 105/723), Nafi b. Cübeyr (ö. 99/717), Said b. Cübeyr (ö. 94/713), Ebû Şâ'sâ (ö. 93/711-12), mübhem bir râvî ve Süleymân b. Yesâr tarikleri ile nakledilmiştir.

İleride görüleceği üzere bunlardan İkrime ve Nafi b. Cübeyr tarikleri zayıftır. Ebû Şâ'sâ'nın hadîsi sadece Nesaî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'inde mevcuttur. Said b. Cübeyr'in naklettiği hadîste ise ref' tartışması mevcuttur. Bütün bu etkenler rivâyetin gerek hicrî ikinci, gerekse üçüncü asır kaynaklarda ağırlıklı olarak Süleyman b. Yesâr tarihinin tercihine neden olmuştur. Ebû Şâ'sâ hadîsinin ise sonradan gün yüzüne çıkarıldığı kanaatindeyiz.

1.1.1.1. Süleyman b. Yesâr Rivâyetleri

İbn Şihâb-Süleymân b. Yesâr-İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bu hadîs hem hicrî ikinci asır hem de üçüncü asır eserlerin kahir ekserisinde yer almaktadır. İsnadda hem İbn Şihâb (ö. 124/742) hem de Süleyman b. Yesâr gibi âlimlerin olması bu isnadın kıymetini artırmıştır. Süleymân b. Yesâr Medine'nin en önemli âlimlerinden olup fukâha-ı seb'adan sayılmıştır. Öyle ki bazıları onu Said b. el-Müseyyeb'den (ö. 94/713) de üstün görmüştür.⁸

İbn Şihâb'dan da bu rivâyeti Mâlik b. Enes, Evzai (ö. 157/774),⁹ İbn

⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen*, (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1988), "Hac", 85.

⁸ Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 4/200.

⁹ Ahmed b. Muhammed eş-Şeybâni el-Mervezi İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk, Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 1/329.

Cureyc (ö. 150/767)¹⁰ ve Süfyân¹¹ gibi dönemin en önemli birçok âlimi ve mezhep imâmı almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Nesâî bu rivâyeti Yahya b. Ebî İshâk (ö. 136/753) -Süleymân b. Yesâr-İbn Abbâs tarihi ile de tahrîc etmiştir.

Hicrî ikinci asırda İmâm Mâlik, İmâm Muhammed (ö. 189/805) ve İmâm Şâfiî de eserlerinde bu rivâyete yer vermişlerdir.

*Muvatta'*ın Leysî Nüshası'nın "Başkasının yerine hac" bâbında sadece bu hadîse yer verilmiştir:

Mâlik b. Enes-İbn Şihâb-Süleyman b. Yesâr-Abdullah b. Abbâs: "Fadl b. Abbâs (ö. 13/634) Hz. Peygamber'in terkisindeydi. Hasem kabilesinden bir kadın geldi ve Resûlullah'a (s.a.s) bir şeyler sordu. Fadl kadına o da Fadl'a bakmaya başladı. Hz. Peygamber Fadl'ın yüzünü başka bir yöne çevirdi. Kadın: "Ya Resûlallah! Allah'ın farzlarından hac babama binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı olduğu halde ulaştı. Şayet ben onun yerine hac yapsam olur mu?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Evet" dedi. Bu olay veda haccı esnasında yaşandı."¹²

İmâm Muhammed Nüshası'nda ise "Ölmüş kimsenin veya yaşlı kimsenin yerine hac" bâbında yukarıdaki rivâyet aynı sened ve metinle verilmiştir.¹³

İmâm Muhammed burada şu yorumda bulunmuştur: "Biz bununla amel ediyoruz. Ölen bir kişinin veya hac edemeyecek kadar yaşlı kadın ve erkeğin yerine hac yapılmasında bir sakınca görmüyoruz. Bu, Ebû Hanife (ö. 150/767) ve fakihlerimizin hepsinin görüşüdür. Mâlik b. Enes ise "Bir kimsenin başka kimsenin yerine hac yapmasını uygun görmüyorum." dedi."¹⁴ Babdaki rivâyetlerin tümü yaşayan kişi için hacca izin vermektedir.

İmâm Muhammed *el-Hüccce* isimli eserinde Medinelilerin başkasının yerine hac yapılamaz savlarına "Bu konuda gelen rivâyetlerin umumu ancak yaşayan kişi için gelmiştir. Fakihiniz Mâlik b. Enes de bunu İbn Şihâb-Süleyman b. Yesâr-İbn Abbâs senedi ile nakletmiştir." der ve rivâyetin metnini verir.¹⁵ Kanaatimizce o umum ifadesiyle sahih merfû hadîsleri kasdetmektedir. Nitekim burada vefat etmiş kişi için de bir mürsel hadîse yer vermiştir.

¹⁰ Ebû Huseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts), "Hac", 71.

¹¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen*, thk. Dr. Abdulğaffâr Süleymân el-Bendâri, (Beyrut: Dâru Kitâbi'l-İlmiyye, 1991), "Menâsik", 9.

¹² *Muvatta'*, (L), 1/359.

¹³ *Muvatta'*, (Ş), 2/353.

¹⁴ *Muvatta'*, (Ş), 2/355.

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hüccce ala ehli'l-Medine*, (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1403), 2/225-242.

İmâm Şâfiî de başkasının yerine hac yapılabileceğine delil olarak bu rivâyeti nakletmiştir. Kendisi bu hadîsi İmâm Mâlik'ten ve Süfyan b. Uyeyne'den (ö. 198/814) onlar da Evzaî'den işitmiştir. Bu metinler yukarıda verdiğimiz metinle aynıdır. İmâm Şâfiî, Süfyan'dan şunları da aktarmıştır: “Ben bu hadîsi Evzaî'den böyle ezberledim. Ancak Amr b. Dinar'ın (ö. 126/743) Evzaî'den naklinde şu ziyade vardır: “Kadının: “Bu (onun yerine hac yapmam) ona fayda verir mi?” sorusuna Hz. Peygamber: “Evet. Şayet bir borcu olsa ödese bir faydası olur muydu?” demiştir.” İmâm Şâfiî'nin verdiği bu bilgi çok fazla nakledilmese de daha o dönemde farklı varyantların varlığını göstermektedir. Bu ifade yani hac ibadetinin bir borç sayılması daha sonra hukukî bir kural haline dönüşerek birçok ibadet için tatbiki çalışılacaktır. Nitekim İmâm Şâfiî de bu ifadeye dikkat çekmiş ve “İster ölü ister canlı olsun borcun edası gerekir.” demiştir.¹⁶

İmâm Muhammed de benzer ifadeleri Ebû Hanîfe'den aktarmıştır. “Bir adam ölmüş babası veya annesi ona vasiyet etmese bile onlar için hac yapsa durumu ne olur? Dedi ki: “Geçerli olur inşallah. Bize Hz. Peygamber'den ulaşmıştır ki bu konuda şöyle demiştir: “ Ne dersin babanın bir borcu olsa ödese kabul edilirdi değil mi? Yüce Allah kabul noktasında daha üstündür.”¹⁷

Hicrî üçüncü asır hadîs kitaplarında özellikle de musannef türü eserlerin kahir ekserisinde Süleyman b. Yesâr rivâyetleri yer almıştır. Bu rivâyetler, bazıları hariç İmâm Mâlik'in verdiği metinle benzer olup önemli bir farklılık içermemektedirler.

Bununla beraber Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe, Süleyman b. Yesâr rivâyetlerini tahrîc etmemişlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) direkt bu rivâyeti Abdurrezzâk b. Hemmâm'dan işittiğini görmekteyiz.¹⁸

Buhârî beş yerde bu rivâyete yer vermiştir: “Haccın vacip olması ve fazileti”,¹⁹ “Bineğin üzerinde duramayan kişi için hac”,²⁰ “Kadının erkeğin yerine hac etmesi”,²¹ “Veda haccı”,²² ve Kitabu'l-İsti'zân.²³

Nevevî (ö. 676/1277), *Sahihi Müslim*'in “Felçlik, yaşlılık ve benzer bir

¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Umm*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 2/124.

¹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, (Karaçi: İdâretu'l-Kur'an, trs), 2/511.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/324.

¹⁹ Buhârî, “Hac”, 1.

²⁰ Buhârî, “Ebvâbu'l-İhsâr”, 34.

²¹ Buhârî, “Ebvâbu'l-İhsâr”, 35.

²² Buhârî, “Meğâzî”, 73.

²³ Buhârî, “İsti'zân”, 2.

durumdan dolayı aciz kalan kişinin ya da ölüm sebebiyle başkasının yerine hac” bâbında iki ayrı tarikle bu rivâyete yer vermiştir.²⁴

İbn Mâce'nin (ö. 273/887) “Yaşayan ama gücü yetmeyen kişi için hac” bâbında verdiği rivâyette diğer metinlerde bulunmayan bir benzetme ifadesi mevcuttur:

İbn Mâce-Abdurrahman b. İbrahim-Velid b. Müslim-Evzai-Evzai-Süleyman b. Yesâr : “Abdullah b. Abbâs kardeşi Fadl b. Abbâs'tan nakletti. O kurban sabahı Hz. Peygamber'in terkinde idi. Has'em kabilesinden bir kadın gelip şöyle dedi: “Babamın gücü yok ki bineğe binsin. O çok yaşlı olduğu halde Allah'ın kullarına farz kıldığı hac ona müdrük oldu. Ben yerine hac yapabilir miyim?” Hz. Peygamber dedi ki: “Evet. Muhakkak ki onun bir borcu olsaydı öderdin.” Elbânî (ö. 1420/1999) bu rivâyet için “sahih” demiş ama bu ziyadeye işaret etmemiştir.²⁵

Ebû Dâvûd ö. 275/889) “Bir adamın başkasının yerine hac etmesi” bâbında, bu rivâyeti vermiştir.²⁶

Tirmizî “Yaşlı ve ölmüş kişi için hac” başlığı altında sadece bu hadîse yer vermiş ama başka haberlerin varlığına da şöyle atıfta bulunmuştur: “Konuyla alakalı Hz. Ali, Büreyde, Husayn b. Avf, Ebû Rezin, Sevde bnt. Zem'a ve İbn Abbâs'tan da hadîs nakledilmiştir. Fadl b. Abbâs rivâyeti hasen sahihtir. İbn Abbâs-Husayn b. Avf el-Müzenî-Hz. Peygamber isnadı ile de nakledilmiştir. Aynı şekilde İbn Abbâs-Hz. Peygamber kanalı ile de aktarılmıştır. Bu rivâyetlerin durumlarını Buhârî'ye sordum. Şöyle cevap verdi: “Bu konudaki en sahih rivâyet İbn Abbâs-Fadl-Hz. Peygamber tarikidir. Muhtemeldir ki İbn Abbâs bunu Fadl'dan ve Hz. Peygamber'den işiten başka kişilerden duydu. Fakat irsal ederek kimden işittiğini söylemedi.”

Tirmizî şu yorumlarda da bulunmuştur: “Bu konuda Hz. Peygamber'den başka sahih hadîsler de vardır Hz. Peygamber'in ashabından ilim ehlinin yanında amel bunun üzeredir. Sevrî, İbnu'l-Mübarek, Şâfiî, Ahmed ve İshâk “Ölünün yerine hac yapılır” derler. Mâlik ise “Vasiyet etmişse yapılır” der. Bazı âlimler ise yaşlı ve güç yetiremeyecek bir durumda olanlara da ruhsat vermiştir. İbnu'l-Mübarek ve Şâfiî bu görüştedir.”²⁷

Konu ile alakalı en fazla bab açan kişi ise Nesâî'dir:

²⁴ Müslim, “Hac”, 71.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), “Menâsik”, 10.

²⁶ Süleymân b. el-Eşâs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen*, (Beyrut: Kahire: Dâru'l-Fikr, 1988), “Menâsik”, 25.

²⁷ Tirmizî, “Hac”, 85.

- 1- Hac adağında bulunan ölünün yerine hac yapma
- 2- Hac yapmamış meyyitin yerine hac yapma
- 3- Bineğinin üzerinde duramayacak durumdaki kişi için hac yapma
- 4- Umre yapmaya güç yetiremeyen kişi için umre yapma
- 5- Haccın kazasının borcun kazasına benzetilmesi
- 6- Kadının erkek yerine hac yapması
- 7- Erkeğin kadın yerine hac yapması

İkinci sırada verdiğimiz babdaki Süleyman b. Yesâr rivâyeti “Bir kadın Hz. Peygamber’e ölmüş babasının yerine hac yapmasını sordu” şekline dönüştürülmüştür. Bu rivâyette güvenilir râvîler grubuna muhalefet söz konusu olup hadîs bu haliyle şâzdır.²⁸

Yine “Bineğinin üzerinde duramayacak durumdaki kişi için hac yapma”²⁹ bâbında aynı rivâyete yer vermiştir.

“Haccın kazasının borcun kaza edilmesine benzetilmesi” bâbında verdiği şu hadîste ise bab başlığından anlaşılacağı üzere bir benzetme söz konusudur:

Nesâî-Mücahid b. Musa-Huşeym-Yahya b. Ebî İshâk-Süleyman b. Yesâr-Abdullah b. Abbâs: “Bir adam Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Resûlü! Babam binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı olduğu halde hac ona ulaştı. Eğer bu konuda ısrar edersem ölmesinden korkuyorum. Ben yerine hac etsem olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Borcu olsa ödese yeterli olur muydu?” Adam: “Evet” deyince “Baban için hac yap.” dedi.³⁰

Bu rivâyetten sonra Elbânî “Adam ifadesi şâz veya münkerdir. Mahfuz olan ise soranın kadın olması” demiştir.

Bu ve sonraki rivâyette dikkat çeken bir diğer husus Süleyman b. Yesâr’dan nakilde bulunanın İbn Şihâb değil Yahya b. Ebî İshâk olmasıdır.

“Kadının erkek yerine hac yapması”³¹ ve “Erkeğin kadın için hac yapması” başlıkları altında da aynı rivâyete yer vermiştir. Ama “Erkeğin kadın için hac yapması” bâbında rivâyet “Bir erkek Hz. Peygamber’e geldi” şeklinde verilmiştir ki Elbânî bunun için “şâz” değerlendirmesinde bulunmuştur:

Nesâî-Ahmed b. Süleyman-Yezîd b. Harun-Hişam-Muhammed-Yahyâ b. Ebî İshâk-Süleyman b. Yesâr-Fadl b. Abbâs: “(Fadl b. Abbâs) Hz. Peygamber’in terkisinde iken bir adam gelerek Hz. Peygamber’e şöyle dedi:

²⁸ Nesâî, “Menâsik”, 8.

²⁹ Nesâî, “Menâsik”, 9.

³⁰ Nesâî, “Menâsik”, 11.

³¹ Nesâî, “Menâsik”, 12.

“Ya Resûlallah! Annem çok yaşlı bir kadındır. Onu taşımaya kalksam bir şeye tutunamıyor. Eğer bağlasam ölmesine sebep olmaktan korkuyorum.” Hz. Peygamber: “Annenin borcu olsa öder miydin?” Adam: “Evet.” deyince Hz. Peygamber: “Annen için hac yap” dedi.³²

Şu rivâyet ise tamamen farklı bir şekilde ölü için hac şeklinde gelmiştir: Nesâî-Osman b. Abdullah-Ali b. Hakim-Humeyd b. Abdurrahman-Hammad b. Zeyd-Eyyub es-Sahtiyani-Zührî-Süleyman b. Yesâr-İbn Abbâs: “Bir kadın Hz. Peygamber’e hac yapmadan vefat eden babasının durumunu sordu. Hz. Peygamber: “Baban için hac yap.” dedi.” Elbânî “sahih” demiştir.³³

1.1.1.2. Mübhem Bir Râvînin Rivâyetleri

Muvatta’ın Şeybânî Nüshası’nda “Ölmüş kimsenin veya yaşlı kimsenin yerine hac” bâbında şöyle bir rivâyet şöyle verilmiştir:

Mâlik b. Enes-Eyyub es-Sahtiyani-İbn Sîrîn-Bir Adam-Abdullah b. Abbâs: “Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek şöyle dedi: “Annem üzerinde bağlasak bile deve üzerinde duramayacak kadar yaşlı ve biz ölmesinden korkuyoruz. Yerine ben hac edeyim mi?” Hz. Peygamber: “Evet.” dedi.”³⁴

İmâm Muhammed *el-Hüccce*’sinde bunu da aynı isnad ve metinle nakletmiştir.³⁵

İmâm Şâfiî ise “Mâlik veya diğerleri Eyyub’dan, o İbn Sîrînden o da İbn Abbâs’tan” şeklinde vermiştir. Metin aynıdır.³⁶ İmâm Şâfiî’nin hatalı naklettiği kanaatindeyiz. Çünkü kaynak verdiği İmâm Mâlik’in *Muvatta*’ında arada bir başka isim daha vardır.

İbn Adilber’in (ö. 463/1071) beyanına göre Yahya hariç, Ka’nebî, Mutar-rif ve İbn Vehb bu hadîsi Mâlik’ten nakletmiştir. Yalnız İbn Sîrîn’in bu hadîsi kimden işittiğinde ihtilâf vardır ve bu hadîsi İbn Abbâs’tan işitmemiştir.³⁷

Hicrî üçüncü asır eserlerinde ise bu rivâyeti tespit edemedik.

1.1.1.3. İkrime Rivâyetleri

Hicrî üçüncü asır müelliflerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn

³² Nesâî, “Menâsik”, 12.

³³ Nesâî, “Menâsik”, 8.

³⁴ *Muvatta*, (Ş), 2/354.

³⁵ Şeybani, *Hüccce*, 2/230.

³⁶ Şâfiî, *Umm*, 7/223.

³⁷ Ebû Amr Yusuf b. Abdullah b. Abdullah b. Adilber, *et-Temhid lima fi’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânid*, (Fas: Vezâretü Umumi’l-Evkâf, 1387), 1/385.

Abbâs'tan gelen rivayetin İkrime tarikine İbn Ebî Şeybe ve Abd b. Humejd (ö. 249/863) yer vermiştir ki o da İbn Ebî Şeybe'den almıştır.³⁸

İbn Ebî Şeybe-Ebû'l-Ahves-Simâk-İkrime-İbn Abbâs: “Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek dedi ki: “Ey Allah'ın Resûlü! Babam çok yaşlanmış, hac yapmaya güç yetiremiyor. Ben onun yerine hac yapayım mı?” Hz. Peygamber: “Babanın yerine hac yap.” dedi.³⁹

Seneddeki Simâk b. Harb. (ö. 123/741) için İbn Hacer (ö. 852/1449) “Özellikle İkrime'den rivâyeti problemlidir.” demiştir.⁴⁰

Benzer bir isnadla İmâm Muhammed vefat etmiş bir kişi için İkrime'nin İbn Abbâs'tan naklettiği bir fetvasına yer vermiştir.

İmâm Muhammed-İsrail b. Yunus-Simâk-İkrime: “İbn Abbâs'ın yanında oturuyordum. Bir kadın gelerek dedi ki: “Annem hac nezrinde bulundu. Sonra hac yapamadan vefat etti.” İbn Abbâs: “Annen bir borç bıraktı mı?” diye sordu. Kadın: “Evet.” dedi. İbn Abbâs: “Onu ödedin mi”, Kadın: “Evet.” dedi. İbn Abbâs: “Üzerinizde hakkı olanların en hayırlısı Yüce Allah'tır. Annen için hac yap.” dedi.”⁴¹

Bunun dışında hicrî ikinci asırda herhangi bir kaynakta bu rivâyete rastlamadık.

1.1.1.4. Nafi b. Cübeyr Rivâyeti

İbn Abbâs'tan gelen rivayetin Nafi b. Cübeyr tarikini İbn Mâce'nin *Sünen*'inden başka herhangi bir eserde tespit edemedik.

Rivayet şöyledir:

İbn Mâce-Ebû Mervan-Abdulaziz-Abdurrahman b. el-Hâris-Hakim b. Hakim- Nafi b. Cübeyr-Abdullah b. Abbâs: “Hasem kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek dedi ki: “Babam çok yaşlı olduğu halde Allah'ın kullarına farz kıldığı hac ona ulaştı. Gücü yok ki onu eda etsin. Ben eda etsem onun için yeterli olur mu?” Hz. Peygamber “Evet.” dedi.”⁴²

Elbânî bu hadîse “hasen” demiştir. Ancak isnaddaki Nafi b. Cübeyr dışındaki râvîlerin hepsi hakkında kaynaklarda tenkidler vardır. Elbânî'nin hasen demesi kanaatimizce bu rivâyetin sahih tariklerinin olması dolayısıyladır.

³⁸ Ebû Muhammed b. Nasr Abd b. Humejd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*, (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1988), 1/208.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986), 1/255.

⁴¹ Şeybânî, *Hüccce*, 2/233.

⁴² İbn Mâce, “Menâsik”, 10.

1.1.1.5. Ebû Şa'sâ Rivâyeti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Şa'sâ tarikiyle gelen rivâyet sadece Nesâî tarafından nakledilmiştir:

Nesâî-Muhammed b. Ma'mer-Ebû Asım-Zekeriyye b. İshâk-Amr b. Dinâr-Ebû-Şa'sâ-İbn Abbâs: "Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek dedi ki: "Babam çok yaşlıdır. Ben yerine hac yapayım mı?" Hz. Peygamber: "Evet. Ne dersin? Babanın borcu olsa ödese yeterli olur muydu?" dedi."

Elbânî isnadının sahih olduğunu söylemiştir.⁴³ İsnadda zayıf râvî yoktur.

1.1.2. Hz. Ali Rivâyetleri

Hz. Ali rivâyetlerini hicrî üçüncü asırda Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî nakletmiştir:

Ahmed b. Hanbel-Muhammed b. Abdullah-Süfyan (Sevrî)-Abdurrahman b. el-Hâris-Zeyd b. Ali-Babasından-Ubeydullah b. Ebî Rafi-Hz. Ali: "Hz. Peygamber Arafat'ta vakfe yaptı.... Terkisine Fadl'ı aldı... Has'em'den genç bir cariye dedi ki: "Ya Resûlallah! Allah'ın farzlarından hac babama yaşlı olduğu halde erişti. Ben onun yerine hac yapsam olur mu?" Hz. Peygamber: "Evet" dedi. Hz. Peygamber Fadl'ın boynunu çevirince Abbâs dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü amcanın oğlunun boynunu neden çevirdin?" Hz. Peygamber: "Genç bir kadın ve erkek gördüm. Şeytandan emin olamadım...."

Şuayb el-Arnaût (ö. 1438/2016) bu rivâyete hasen demiştir.⁴⁴

Tirmizî bu rivâyeti "Arafatın her yeri vakfe alanıdır" bâbında vermiştir.⁴⁵ Elbânî hasen demiştir.

Her iki rivâyetin isnadında yer alan Abdurrahman b. el-Hâris (ö. 143/760) cerh tadil âlimlerince ihtilâf edilmiş bir kişidir. Kimi sika derken kimi de ciddi bir şekilde tenkid etmiştir.⁴⁶ Hz. Ali'den gelen hadis uzunca bir hadis olup Hz. Peygamber'in haccını anlatmaktadır. Bu rivâyetin sonuna İbn Abbâs'ın hadisinin metni ilave edilmiş gibidir. Nitekim Tirmizî şu yorumda bulunmuştur: "Hz. Ali hadisi hasen sahihtir. Ancak bu vecihle biz onu sadece Abdurrahman b. el-Hâris hadisi ile bilmekteyiz."⁴⁷ Kanaatimizce bu da o hadisin özellikle bu kısmını zayıf kılmaktadır.

⁴³ Nesâî, "Âdâbu'l-Kudât", 9.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/75, 76, 156.

⁴⁵ Tirmizî, "Hac", 54.

⁴⁶ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn İbnü'z-Zekî el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 17/37.

⁴⁷ Tirmizî, "Hac", 54.

Hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî'nin bu hadîse şu isnadla yer verdiği görülmektedir:

İmâm Şâfiî-Amr Ebî Seleme-Abdulaziz b. Muhammed-Abdurrahman b. el-Hâris-Zeyd b. Ali-Babasından-Ubeydullah b. Ebî Rafi-Hz. Ali:...⁴⁸

Hanefî İmâmları ve İmâm Mâlik bu rivâyete yer vermemişlerdir.

1.1.3. Ebû Rezîn el-Ukaylî Rivâyetleri

Hicrî üçüncü asır müelliflerinden İbn Ebî Şeybe,⁴⁹ İbn Hanbel,⁵⁰ İbn Mâce,⁵¹ Ebû Dâvûd,⁵² Tirmizî,⁵³ ve Nesâî⁵⁴ bu hadîse eserlerinde yer vermişlerdir. Bu metinler hemen hemen aynıdır.

İbn Şeybe-Vekî-Şu'be-Numân b. Sâlim-Amr b. Evs-Ebû Rezîn el-Ukaylî: "O (Ebû Rezîn) Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki: "Ya Resûlallah! Babam hacca, umreye ve sefere güç yetiremeyecek durumda?" Hz. Peygamber dedi ki: "Baban için hac ve umre yap."⁵⁵

Bu rivâyetler Şu'be'ye (ö. 160/776) kadar ferd olarak gelmiş olup öncesindeki râviler meşhur isimler değildir. Ancak senesinde Şu'be ve Vekî gibi büyük hadîs otoritelerinin olması onu önemli kılmıştır. Metin olarak farklı kılan ise burada sahâbinin Hz. Peygamber'e babasının umreye de güç yetiremediğini hikâye etmesi üzerine Hz. Peygamber'in "Baban için hac ve umre yap." buyurmasıdır.

Ahmed b. Hanbel'den nakledildiğine göre o "Umrenin vacipliği hakkında bundan daha iyi ve sahih bir hadîs bilmiyorum Onu Şu'be'nin naklettiği gibi güzel bir şekilde de kimse nakletmedi."⁵⁶ demiştir.

İbn Ebî Şeybe "Üzerinde hac borcu olduğu halde vefat eden kadın ve erkek",⁵⁷ İbn Mâce "Güç yetiremeyen bir kişinin yerine hac yapılması"⁵⁸ ve Ebû Dâvûd "Bir adamın başkasının yerine hac etmesi"⁵⁹ bâbında tahrîc etmişlerdir.

Tirmizî "Yaşlı ve ölü için hac yapma" bâbından sonra "Aynı konuda

⁴⁸ Şâfiî, *Umm*, 2/124.

⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/10.

⁵¹ İbn Mâce, "Menâsik", 10.

⁵² Ebû Dâvûd, "Menâsik", 25.

⁵³ Tirmizî, "Hac", 87.

⁵⁴ Nesâî, "Menâsik", 9.

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l kebir* (Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994), 4/350, (Beyhakî, *Sünen*, olarak verildiğinde bu eseri kastedilmektedir.)

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁵⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 10.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 25.

bâb” isimli bir başlık daha açmış ve burada sadece Ebû Rezîn rivâyetine yer vermiş sonra şöyle demiştir: “Bu hasen, sahih bir hadîstir. Bu hadîse Hz. Peygamber’den bir kişinin başkasının yerine umre yapabileceği dile getirilmiştir.”⁶⁰

Nesâî ise “Umrenin vacipliği”⁶¹ ve “Umre yapmaya güç yetiremeyen kişi için umre yapma”⁶² bablarında sadece Ebû Rezîn rivâyetini vermiştir.

Ebû Rezîn’in rivâyetlerine İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik ve Hanefî İmâmîlerinin eserlerinde rastlamamaktayız.

1.1.4. Abdullah b. Zübeyr Rivâyetleri

Bu rivâyeti Hicrî üçüncü asır müelliflerinden İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî tahrîc etmişlerdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu rivâyet bünyesinde hem metin hem de sened itibariyle bazı sorunlar barındırmaktadır. Bu durumu ortaya koymak için rivâyetlerin tamamı verilecektir.

İbn Hanbel-Cerir-Mansur-Mücâhid-Yusuf-Abdullah b. Zübeyr: “Hz. Peygamber’e Hasem kabilesinden bir adam geldi ve dedi ki: “Babam çok yaşlı olduğu halde İslam ona ulaştı. Hayvana binecek gücü yok. Hac ona farz kılınmış. Ben yerine hac yapsam olur mu?” Hz. Peygamber: “Sen onun en büyük oğlu musun?” diye sordu. Adam: “Evet.” dedi. Hz. Peygamber: “Oğlun için hac yap. Ne dersin, babanın borcu olsa öderdin bu da yeterli olurdu değil mi?” Adam: “Evet.” dedi. Hz. Peygamber: “Onun için hac yap.” dedi.⁶³

Şuayb el-Arnaût “En büyük oğlu kısmı hariç sahihtir.” demiştir. Ancak bu rivâyet senedin son kısımları itibariyle İbn Ebî Şeybe’deki hadîs ile aynı olmasına rağmen neredeyse bambaşka bir metin ortaya çıkmıştır. İfade de geçen Hasem kabilesi ve bazı ifadelerin, İbn Abbâs’tan gelen rivâyetle benzerlik arzemesi metinler arası aktarım olduğu kanaatini bizde oluşturmaktadır.

İbn Ebî Şeybe bu rivâyeti “Ölü için hac” başlığı altında şöyle vermiştir:
İbn Ebî Şeybe-Vekî-Süfyan(Sevrî)-Mansur-Mücâhid-Yusuf-İbn Zübeyr: “Hz. Peygamber’e bir adam geldi ve dedi ki: “Çocuğum vefat etti. Ama hac yapmadı. Ben yerine hac yapayım mı?” Hz. Peygamber: “O senin en büyük

⁶⁰ Tirmizî, “Hac”, 87.

⁶¹ Nesâî, “Menâsik”, 2.

⁶² Nesâî, “Menâsik”, 9.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/5.

oğlun mu?” diye sordu. Adam: “Evet” dedi. Hz. Peygamber: “Oğlun için hac yap. Ne dersin, borcu olsa öderdin değil mi?”⁶⁴

“Ölmüş ama hac yapmamış bir adamın yerine hac yapılır mı?” başlığı altında ise şöyle vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Mansur-Mücâhid-Yusuf-İbn Zübeyr-Abdullah b. Zübeyr: “Hz. Peygamber’e bir adam geldi ve dedi ki : “Babam vefat etti. Ama hac yapmadı. Ben yerine hac yapayım mı?” Hz. Peygamber: “Sen onun en büyük oğlu musun?” diye sordu. Adam: “Evet” dedi. Hz. Peygamber: “Baban için hac yap. Ne dersin, babanın borcu olsa öderdin değil mi?”⁶⁵

Rivâyette görüldüğü üzere birinde vefat eden baba, diğerinde çocuktur. Birinci seneddeki Vekî’den sonraki râvî Sevrî ikinci senedde mevcut değildir.

Aynı rivâyet aynı metinle Nesâî tarafından “Haccın kazasının borcun kazasına benzetilmesi” bâbında verilmiştir:

Nesâî-İshâk b. İbrahim-Cerir-Mansur-Mücâhid-Yusuf-Abdullah b. Zübeyr: “Hz. Peygamber’e Hasem kabilesinden bir adam geldi ve dedi ki: “Babam çok yaşlı olduğu halde İslam ona ulaştı. Hayvana binecek gücü yok. Hac ona farz kılınmış. Ben yerine hac yapsam olur mu? ” Hz. Peygamber: “ Sen onun en büyük oğlu musun?” diye sordu. Adam: “Evet.” dedi. Hz. Peygamber: “Oğlun için hac yap. Ne dersin, babanın borcu olsa öderdin bu da yeterli olurdu değil mi?” Adam: “Evet.” dedi. Hz. Peygamber: “Onun için hac yap.” dedi”⁶⁶

Bu metin Ahhmed b. Hanbel’in verdiği metin ile aynıdır. İsnada dikkat edilirse İshâk b. İbrahim hariç aynıdır. Seneddeki İshâk b. İbrahim, meşhur İbn Râhûyedir (ö. 238/853). Bu isnada Elbanî “zayıf”, Şuayb el-Arnaût ise “sahih” demiştir.⁶⁷ Bizim kanaatimiz de zayıf olduğu yönündedir. Zaten metin görüldüğü üzere İbn Abbâs metni ile karıştırılmış gibidir. Seneddeki Yusuf b. Zübeyr “meçhul” biri olarak değerlendirildiğinden bu rivâyet aslında bazı âlimlere göre zayıftır.⁶⁸

Bu hadîse hicrî ikinci asır eserlerde ve İmâm Şâfi’î’nin, İmâm Mâlik’in ve Hanefî İmâmlarının eserlerinde rastlamamaktayız.

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/339.

⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/380.

⁶⁶ Nesâî, “Menâsik”, 11.

⁶⁷ Nesâî, “Menâsik”, 9.

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/413.

1.1.5. Sevde bnt. Zem'a Rivâyetleri

Bu rivâyeti hicrî üçüncü asır müelliflerinden Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ tahrîc etmişlerdir. Yalnız rivâyetlerde görüleceği üzere bu hadîs Abdullah b. Zübeyr rivâyetinin isnadlarına Sevde bnt. Zem'a isminin eklenmiş bir versiyonu gibidir.

Ahmed b. Hanbel-Abdulaziz b. Abdussamed-Mansur-Mücahid-Yusuf b. Zübeyr-İbn Zübeyr-Sevde bnt. Zem'a: "Bir adam Hz. Peygamber'in yanına girerek dedi ki: "Babam hac edemeyecek kadar yaşlıdır. Hz. Peygamber: "Ne dersin. Babanın borcu olsa onu öderdin ve senden kabul edilirdi değil mi?" O: "Evet." dedi. Hz. Peygamber: "Yüce Allah en merhametli olandır. Babanın yerine hac et." dedi.⁶⁹

Şuayb el-Arnaût bu hadîse "sahih" demiştir.

Ebû Ya'lâ-Süveyd b. Said-Abdulaziz b. Abdussamed-Mansur-Mücahid-Yusuf b. Zübeyr-İbn Zübeyr-Sevde bnt. Zem'a.⁷⁰

Hüseyn Selim Esed bu isnada "zayıf" demiştir.⁷¹Süveyd b. Said (ö. 240) cerh tadil imâmılarınca ihtilâf edilen bir kişidir.⁷²

Bu isnadla gelen hicrî ikinci asır eserlerde ve İmâm Şâfiî'nin, İmâm Mâlik'in ve Hanefî İmâmıların eserlerinde rastlamamaktayız.

1.1.6. Husayn b. Avf Rivâyeti

Bu rivâyeti sadece İbn Mâce tahrîc etmiştir. "Gücü yetmeyen kişinin yerine hac" bâbında vermiştir:

İbn Mâce-Muhammed b. Abdullah b. Numeyr-Ebû Halid el-Ahmer-Muhammed b. Kureyb-Babasından-İbn Abbâs-Husayn b. Avf: "Hz. Peygamber'e dedim ki: "Babam bineğin üzerinde bağlanmadıkça hacca güç yetirecek durumda değilken hac ona ulaştı." Hz. Peygamber bir saat sustu. Sonra: "Baban için hac yap" dedi."⁷³

İbn Hacer, seneddeki Ebû Halid Süleyman b. Hayyân el-Ahmer (ö. 189) için sadûktur bazen hata eder demiştir.⁷⁴ Muhammed b. Kureyb için "Zayıf bir râvidir." denilmiştir.⁷⁵ Elbânî de hadîse zayıf demiştir.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/429.

⁷⁰ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyn Selim Esed (Şam: Dâru'l-Me'mun, 1984), 12/196.

⁷¹ Ebû Yala, *Müsned*, 12/196.

⁷² Mizzi, *Tehzîb*, 12/247.

⁷³ İbn Mâce, "Menâsik", 10.

⁷⁴ Şuayb el-Arnaût, Beşşâr Avâd Ma'rûf, *Tahrîru takrîbi't-tehzîb lil hafız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/65.

⁷⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zehebi, *Mizânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1963), 4/22.

Ancak Tirmizî bu râvîden bir rivâyetin varlığına atıfta bulunmuştur.⁷⁶

Bu isnadla gelen hadîse hicrî ikinci asır eserlerde ve İmâm Şâfiî'nin, İmâm Mâlik'in ve Hanefî İmâmlarının eserlerinde rastlamamaktayız.

1.2. Mürsel Rivâyetler

Mürsel rivâyetler İbn Sîrîn (ö. 110/729), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Tâvus b. Keysân'dan (ö. 106/725) nakledilmiştir. İleride görüleceği üzere Atâ isnadında zayıf bir râvî vardır. Diğerlerinin râvîleri sikadır ancak senedlerindeki sahâbiler düşürülmüştür. Bu tür rivâyetler İmâm Şâfiî ile birlikte zayıf kabul edilmiştir. Ancak örneklerde görüleceği üzere İmâm Şâfiî bu rivâyetleri başka bir mürsel ve merfû rivâyetle destekleyerek delil olarak kullanmıştır.

1.2.1. İbn Sîrîn Rivâyeti

İbn Sîrîn'den gelen bir rivâyeti *Muvatta*'ın Şeybanî Nüshası'nda görmekteyiz:

Mâlik-Eyyub es-Sahtiyani-İbn Sîrîn: “Bir adam çocuklarından birisinin süte kanayınca kadar içecek bir konuma ulaşırsa hac yapacağını ve onu hacca götürceğini nezretti. Adam o çocuğuyla adadığı (o dereceye) ulaştı. Ancak adam yaşlanmıştır. Oğlu Hz. Peygamber'e gelip bu durumu haber vererek şöyle ekledi: “Babam yaşlandı hac edecek güçte değil. Yerine ben hac edeyim mi?” Hz. Peygamber: “Evet” dedi.”⁷⁷

İmâm Muhammed bu hadîsi *el-Hücce* isimli eserinde de vermiştir. İlgili rivâyetlerin akabinde “Bütün bunlar Medinelere karşı hüccettir.” demiştir.⁷⁸

İmâm Şâfiî bu rivâyeti “İmâm Mâlik-Eyyub-İbn Sîrîn” isnadı ile vermiştir.⁷⁹ Burada dikkat çekmemiz gereken bir nokta da İmâm Muhammed ve Şâfiî'nin bu rivâyetleri Süleyman b. Yesâr, İbn Sîrîn ve diğer rivâyetlerle birlikte vermeleridir.

Her üç mezhebden de imâmların bu rivâyete yer vermeleri bu hadîsin o dönemde ilim çevrelerinde bilindiğini ve önem atfedildiğini göstermektedir. Hicrî üçüncü asırda ise bu rivâyete eserlerde yer verilmemiştir.

⁷⁶ Tirmizî, “Hac”, 85.

⁷⁷ Muvatta, (Ş), 2/355.

⁷⁸ Şeybanî, *Hücce*, 2/230.

⁷⁹ Şâfiî, *Umm*, 7/223.

1.2.2. Atâ b. Ebî Rebâh Rivâyetleri

Hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî, üçüncü asırda ise İbn Ebi Şeybe bu haberî tahrîc etmiştir.

İbn Ebi Şeybe-Muaviye-İbn Ebi Leyla-Atâ: “Hz. Peygamber bir adamın şöyle dediğini işitti: “Şübrüme için Lebbeyk” Hz. Peygamber dedi ki: “Daha önce hac yapmışsan “Şübrüme için Lebbeyk” de yoksa kendin için de.”⁸⁰

İbn Hacer, İbn Ebi Leyla (ö. 148/765) için “Sadûktur. Hafızası çok kötüdür.” demiştir.⁸¹

İmâm Şâfiî-Müslim (b. Halid b. Said) -İbn Cüreyc-Atâ: “Hz. Peygamber bir adamın falanca için lebbeyk dediğini işitti. “Kendin için hac yaptıysan onun için telbiye getir. Değilse kendin için hac yap” dedi.”⁸²

Müslim b. Halid b. Said (ö. 179/795) zayıf bir râvîdir.⁸³

İmâm Şâfiî bu hadîsi Süleyman b. Yesâr, Tâvus’un mürseli ve Hz. Ali’nin mevkûf rivâyeti ile birlikte vermiştir.⁸⁴

İleride vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere Şübrüme rivâyetinin ref’inde tartışma söz konusudur. Kanaatimizce bu rivâyeti kıymetli kılan bir insanın kendisi için hac yapmadan başkasının yerine hac yapamayacağı bilgisini içermesidir.

Cevâd Ali (ö. 1408/1987) Ya’kûbî’nin (ö. 292/905) *Tarih*’inde Cahiliyye döneminde insanların kendi kabileleri için “Rebia için, Huzaa için lebbeyk” dedikleri bilgisinin varlığına atıfta bulunmuştur.⁸⁵ Ancak biz bunu tespit edemedik.

1.2.3. Tâvus b. Keysân Rivâyeti

Bu rivâyeti sadece Abdurrezâk b. Hemmâm’ın eserinde tespit edebildik. Vasâyâ Kitabı’nın “Ölü için tasaddukta bulunma” bâbında aktarmıştır:

Abdurrezâk b. Hemmâm-İbn Cüreyc ve Ma’mur ve Sevrî-İbn Tavûs-Babası: “Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek şöyle dedi: “Ya Resûlallah! Annem vefat etti ama bir vasiyette bulunmadı. Ben onun için vasiyette bulunabilir miyim?” Hz. Peygamber: “Evet.” dedi. Ayrıca (Tâvus) dedi ki: “Hasem’den bir adam gelerek: “Ya Resûlallah! Babam çok yaşlıdır. Hayva-

⁸⁰ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 3/94.

⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/493.

⁸² Şâfiî, *Umm*, 2/125.

⁸³ Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkin*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 3/117.

⁸⁴ Şâfiî, *Umm*, 2/124-5.

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001), 11/376.

nın üzerinde uzanmadan duramıyor. Ben onun yerine hac edeyim mi?” dedi. Hz. Peygamber: “Evet” dedi.⁸⁶

Tâvus b. Keysân'nın hocaları arasında İbn Abbâs da vardır. Bu bağlamda senedde düşen sahâbî, rivâyetin de benzeşmesiyle muhtemelen İbn Abbas'tır. Hicrî ikinci asır eserlerdeki Tâvus'un mürsel rivâyetleri vefat eden kişi için vârid olmuştur.

1.3. Mevkûf Rivâyetler

Mevkûf rivâyetler Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Ömer'den nakledilmiştir. Hz. Ali ve İbn Ömer rivâyetleri tek kanaldan gelmiştir. Hz. Ali hadîslerinin isnadında inkita vardır. İbn Ömer haberlerinin naklinde ise kanaatimizce bazı hatalar söz konusudur. İbn Abbâs rivâyetleri iki râvî tarafından aktarılmış olup sahihtirler. Yalnız birinde ref' tartışması mevcuttur.

1.3.1. Hz. Ali Rivâyetleri

Hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî ve İmâm Muhammed'in üçüncü asırda da İbn Ebî Şeybe'nin bu rivâyete eserlerinde yer verdiği görülmektedir. Senedlerde inkita vardır.

İbn Ebî Şeybe-Hafs-Cafer-Babasından (Zeynulâbidin)-Hz. Ali şöyle dedi: “Yaşlı bir kimsenin yerine nafakasından bir adam teçhiz edilir ve yerine hac yapılır.”⁸⁷

Seneddeki Zeynulâbidin Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) Hz. Ali'den hadîs işitmemiştir.

İmâm Şâfiî bu rivâyete şu şekilde yer vermiştir: Cafer b. Muhammed-Babasından: “Ali b. Ebî Talib (r) hac yapmamış yaşlı bir adama dedi ki: “İstersen bir adamı teçhiz et de senin için hac yapsın.”⁸⁸

İmâm Şâfiî bu rivâyeti Süleyman b. Yesâr ve Tâvus'un mürsel rivâyeti ile birlikte vermiştir.

İmâm Muhammed-Muhammed Eban-Cafer b. Muhammed-Babasından: “Hz. Ali hac yapmamış yaşlı bir adama dedi ki: “Bir adama harcama da bulun ki senin için hac yapsın.”⁸⁹

İmâm Muhammed de bu hadisi başka mevkûf ve maktû rivâyetlerle birlikte vermiştir.

⁸⁶ Abdurrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 9/60.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁸⁸ Şâfiî, *Umm*, 2/125.

⁸⁹ Şeybânî, *Hüccce*, 2/232.

İbn Ebî Şeybe'nin "Hiç hac yapmayan bir adamın başka birinin yerine hac yapması" bâbında verdiği şu rivâyeti başka bir yerde tespit edemedik:

İbn Ebî Şeybe-Yezîd b. Harun-Humeyd b. el-Esved-Cafer-Babasından: "Ali (r) hiç hac yapmamış birinin başkası adına hac yapmasında bir beis görmezdi."⁹⁰

İsnadaki isimler sikadır ancak yine inkita' var.

1.3.2. İbn Abbâs Rivâyetleri

İbn Abbâs'dan gelen ve Şübrüme Rivâyeti diye isimlendirdiğimiz rivâyette ref' tartışması mevcuttur. Hicrî üçüncü asırda bu rivâyete İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce⁹¹ ve Ebû Dâvûd⁹² Said b. Cübeyr isnadı ile merfû olarak yer vermiştir. Elbânî hadîs için "sahih" demiştir. Aynı rivâyet Atâ b. Ebî Rebah'tan mürsel ve zayıf, Ebû Kilâbe'den ise sahih ve mevkûf olarak gelmiştir. Atâ b. Ebî Rebâh rivâyeti yukarıda aktarıldığından burada Said b. Cübeyr ve Ebu Kilâbe (ö. 104/722) hadîslerine yer verilecektir.

1.3.2.1. Said b. Cübeyr Rivâyetleri

İbn Ebî Şeybe "Daha önce hac yapmamış bir adamın başkasının yerine hac yapması" bâbında bu rivâyeti sırasıyla önce mürsel olarak Atâ'dan sonra sahih bir isnadla Said b. Cübeyr'den daha sonra ise Ebu Kilâbe'den nakletmiştir. Atâ'dan sonra Said b. Cübeyr rivâyetini şu şekilde tahrir etmiştir:

İbn Ebî Şeybe-Muhammed b. Bişr-Said-Katade-Said b. Cübeyr-İbn Abbâs: "Benzerini nakletti."⁹³

Hicrî ikinci asır eserlerde bu tarikle bu rivâyete rastlamamaktayız.

1.3.2.2. Ebû Kilâbe Rivâyetleri

İbn Ebî Şeybe bu rivâyeti mevkûf olarak şu şekilde nakletmiştir:

İbn Ebî Şeybe-Abdulvehhab-Eyyub-Ebû Kilâbe: "İbn Abbâs bir adamın: "Şübrüme için Lebbeyk." dediğini işitti. Ona: "Yazık sana Şübrüme de nedir?" dedi. Adam Şübrüme ile yakınlığını anlattı. İbn Abbâs: "Hiç hac yaptın mı?" Adam: "Hayır." dedi İbn Abbâs: "Bunu kendin için yap." dedi."⁹⁴

İsnadı sahihtir.

İmâm Şâfiî bu rivâyeti önce Atâ'dan sonra Ebû Kilâbe'den aktarmıştır:

⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/368.

⁹¹ İbn Mâce, "Menâsik", 9.

⁹² Ebû Dâvûd, "Menâsik", 25.

⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/194.

⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/194.

İmâm Şâfiî-Süfyan-Eyyub-Ebû Kilâbe “İbn Abbâs bir adamı şöyle derken işitti: “Şübrüme için Lebbeyk.” İbn Abbâs: “Yazık sana Şübrüme de nedir?” dedi. Adam akrabalığını anlattı. İbn Abbâs dedi ki: “Kendin için hac yaptın mı?” O: “Hayır.” dedi. İbn Abbâs: “Önce kendin için sonra Şübrüme için hac yap.” dedi.⁹⁵

İsnadı sahihtir. Tahavi (ö. 321/933) bu hadîsin merfû nakledilmesini illetli saymış ve asıl rivâyetin mevkûf olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Bu hadîse İmâm Mâlik'in ve Hanefî İmâmlarının eserlerinde rastlamamaktayız.

1.3.3. İbn Ömer Rivâyetleri

İbn Ömer'den başkasının yerine hac yapılamayacağı şeklinde bir fetva nakledilmişse de ondan yaygın olarak gelen ifadeler şunlardır “Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz oruç tutamaz.”

Nitekim *Muvatta*'da belâğ sîgasıyla şu şekilde verilmiştir: “İmâm Mâlik'e ulaştığına göre İbn Ömer'e “Bir kimse başka bir kimsenin yerine oruç tutabilir veya namaz kılabilir mi?” diye soruldu. O: “Hayır. Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz, namaz da kılamaz.” dedi.”⁹⁷

İmâm Muhammed'in sorduğu bir meselede Ebû Hanife delil olarak bu rivâyeti vermiştir: “Üzerinde Ramazanın kazası olduğu halde ölen bir kişinin yerine oğlu oruç tutabilir mi” diye sordum. Ebû Hanife: “Hayır.” dedi. “Niçin?” deyince “Çünkü eserde İbrahim en-Nehâî ve Abdullah b. Ömer'den: “Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz oruç da tutamaz.” şeklinde nakledilmiştir.” cevabını verdi.”⁹⁸

İmâm Şâfiî *el-Umm*'da bu rivâyete yer vermiş ve namaz ve orucun hacca kıyas edilerek başkasının yerine hac edilemez diyenlere karşı çıkmıştır.⁹⁹

Abdurrezzâk b. Hemmâm ise bu rivâyeti şu şekilde vermiştir:

Abdurrezzâk b. Hemmâm-Abdullah b. Ömer-Nafi-İbn Ömer: “Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz, oruç da tutamaz. Bir şey yapacaksan onun için tasaddukta ve bağışta bulun.”¹⁰⁰ Bu rivâyetin ikinci kısmı örneklerde görüleceği üzere müstakil olarak da nakledilmiştir.

İbn Ömer rivâyetini hac versiyonu ile ise hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî, üçüncü asırda ise İbn Ebî Şeybe ve Ebu'l-Cehm el-Bâhilî nakletmiştir.

⁹⁵ İmâm Şâfiî, *Umm*, 2/134.

⁹⁶ Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Kahire: y.y., 1972), 9/127.

⁹⁷ *Muvatta*, (L), 1/303.

⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 2/165.

⁹⁹ Şâfiî, *Umm*, 7/223.

¹⁰⁰ Abdurrezak b. Hemmâm, *Musannef*, 9/61.

İmâm Şâfiî, İbn Ömer'in kimse kimsenin yerine hac edemez sözüne atıfta bulunmuş ve bu görüşte olanların bu sahâbinin sözü ile ihticac ettiklerini söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetinin İbn Ömer'in sözü ve bazı tâbiîn görüşü sebebiyle terkedilemeyeceğine dikkat çekmiştir.¹⁰¹

İbn Ebî Şeybe "Kimse kimsenin yerine hac yapamaz diyenler" başlığı altında şu rivâyetleri nakletmiştir:

İbn Ebî Şeybe-Ebû Halid el-Ahmer-Yahya b. Said-Nafi-İbn Ömer: "Kimse kimse için hac edemez oruç da tutamaz."¹⁰² Daha önce Ebû Halid'in zayıf olduğuna değinildi.

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Umerî-Nafi-İbn Ömer: "Ben olsam sadaka verir ve bağışlarda bulunurdum." Buradaki Abdullah b. Ömer el-Umerî (ö. 171) isimli râvî bazı âlimlerce zayıf bazısı tarafından sadûk olarak nitelenmiştir.¹⁰³

Ebu'l-Cehm el-Bahili (ö. 228/843)-Leys b. Sad-Nafi-İbn Ömer: "Kimse kimse için hac yapmasın oruç da tutmasın."¹⁰⁴

Seneddeki Ebu'l-Cehm için Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) "sadûk", Zehebî 748/1348) "sika" demiştir.¹⁰⁵

İbn Hacer, Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) sahih bir senedle İbn Ömer'den bunu naklettiğini söyler.¹⁰⁶ Günümüzdeki Saîd b. Mansûr *Müsned*'inde Kitâbu'l-Hac kısmı bulunmadığından bunu tespit etmek mümkün değildir.

İmâm Mâlik'in ve Hanefî imâmlarının bu versiyonla nakline veya atıfta bulunmalarına rastlanılmamaktadır. İmâm Mâlik'in "namaz ve oruç" versiyonuna yer verirken "hac versiyonuna" yer vermemesi, bizi bu rivâyette hata ihtimali olduğu kanaatine sevk etmektedir. Nitekim İmâm Mâlik "Kimse kimsenin yerine hac edemez" görüşündedir.

1.4. Maktû Rivâyetler

Maktû rivâyetler, İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Kasım b. Muhammed (ö. 107/725), Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Said b. el-Müseyyeb ve Mücâhid'den (ö. 103/721) nakledilmiştir. Bu râvîlerin hepsinden nakilde Vekî b. el-Cerrâh vardır. Bu da bu büyük âlimin tâbiîn fetvalarını isnadlı

¹⁰¹ Şâfiî, *Umm*, 2/124.

¹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/380.

¹⁰³ Zehebî, *Mizân*, 2/465.

¹⁰⁴ Ebû'l-Cehm el-Alâ b. Musa b. Atiyye el-Bâhili, *Cüzü Ebi'l-Cehm*, (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 1/34.

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1427), 8/520.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahih li'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 4/66.

bir şekilde toplamaya özen gösterdiği anlamına gelmektedir. Topladığı bu isnadlar ayrıca sahihtir.

1.4.1. İbrahim en-Nehâî Rivâyetleri

İbn Ebî Şeybe “Kimse kimsenin yerine hac edemez diyenler” bâbında şu rivâyete yer vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Süfyan-Mansur-İbrahim: “Kimse kimsenin yerine hac edemez.”¹⁰⁷ İsnadı sahihtir.

Hattabî (ö. 388/998) ve Beğavi (ö. 516/1122), İbrahim en-Nehâî ve İbn Ebî Zib “Kimse kimsenin yerine hac yapamaz” fetvalarının varlığına atıfta bulunmuşlardır.¹⁰⁸

İbn Hazm (ö. 456/1064) konuyla ilgili rivâyetleri bazen isnadlı, bazen muallak, bazen de müellife atıfta bulunmak metoduyla nakletmiştir: Şu’be-Hakem b. Uteybe-İbrahim tariki ile rivâyet olundu ki: “Ölünün yerine hac yapılmaz.”¹⁰⁹

Bu rivâyete ikinci asır eserlerde rastlamamaktayız. Ancak yukarıda verdiğimiz İmâm Şâfiî’nin bazı tâbiîn âlimlerinin sözleri ile Hz. Peygamber’in hadîsinin terkedilemeyeceği beyanındaki kişiler arasında İbrahim en-Nehâî ve Kasım b. Muhammed’in de olduğu düşüncesindeyiz.

1.4.2. Kasım b. Muhammed

İbn Ebî Şeybe “Kimse kimsenin yerine hac edemez diyenler” bâbında şu rivâyete yer vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Eflah-Kasım b. Muhammed: “Kimse kimse için hac edemez.”¹¹⁰

Rivâyeti bu şekilde başka herhangi kaynakta tespit edemedik. İsnadı sahihtir.

1.4.3. Hasen el-Basrî rivâyetleri

Hicrî üçüncü asırda yine İbn Ebî Şeybe “Hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adam” bâbında onun rivâyetlerini nakletmiştir:

¹⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/380.

¹⁰⁸ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen* (Haleb: el-Matbeatu’l-İlmiyye, 1932), 2/171, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Beğavi, *Şerhu’s-sünne*, (Beyrut-Dimeşk: 1983), 7/27.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsar*, (Beyrut, Daru’l-Fikr, ts.), 5/44.

¹¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/380.

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Süfyan-Yunus: “Hasen (el-Basrî), hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adamın haccı için “Haccı geçerlidir.” dedi¹¹¹

İsnadı sahihtir. İbn Ebî Şeybe bu isimde iki defa bâb açmıştır.¹¹²

“Hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adam” isimli bir diğer bâbda şu rivâyete yer vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Yezîd b. Harun-Hişâm: “Hasen (el-Basrî), hiç hac yapmamış bir adamın başkasının yerine hac yapmasında bir beis görmezdi.”¹¹³

İsnadı sahihtir.

İbn Ebî Şeybe-Abdullah b. İdris-Hişâm: “Hasen (el-Basrî), başkasının yerine hac eden bir adam için de: “Aynı sevap umulur.” dedi.¹¹⁴

Seneddeki isimler sikadır. Bu rivâyetleri başka bir kaynakta tespit edemedik.

1.4.4. Said b. el-Müseyyeb Rivâyetleri

İbn Ebî Şeybe “Hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adam” bâbında şu rivâyete yer vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Süfyan-Dâvûd: “İbnu’l-Müseyyeb: “Yüce Allah her ikisine de sevap verecek zenginliktedir.” dedi.¹¹⁵

Senedi sahihtir.

Hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî, İbnu’l-Müseyyeb ve Rebia’nın da başka bir kişinin yerine hac yapılacağı yönünde görüş bildirdiklerini söylemiştir.¹¹⁶

İbn Ebî Şeybe’in *Musannef*’i dışında başka bir kaynakta bu rivâyeti tespit edemedik.

1.4.5. Mücâhid Rivâyetleri

İbn Ebî Şeybe Mücâhid’in rivâyetine “Hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adam” bâbında yer vermiştir:

İbn Ebî Şeybe-Vekî-Ömer b. Zerr: “Mücâhid, “Hiç hac yapmamış bir adamın yerine hacceden adam için hem kendisi hem de ilk arkadaşı için geçerli olur.” dedi.¹¹⁷

İsnaddaki isimler sikadır. Bu rivâyeti başka bir kaynakta tespit edemedik.

¹¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/414.

¹¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/194-414.

¹¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/194.

¹¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/414.

¹¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/414.

¹¹⁶ Şâfiî, *Umm*, 2/124.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/194.

SONUÇ

Bu çalışmamızda ulaştığımız veriler genel olarak şunlardır. Konuyla alakalı merfû rivâyetlerin tamamı, bedenen hacca güç yetiremeyen kişi için, hacca cevaz vermekte olup bunlar altı sahâbîden gelmiştir. İbn Abbâs ve Ebû Rezîn'den gelen rivayetler sahih, Abdullah b. Zübeyr, Sevde bnt. Zem'a ve Husayn b. Avf rivâyetleri ise zayıftır. Hz. Ali hadisi hasen olarak değirilmişse de bizim kanaatimiz zayıf olduğu yönündedir.

Hicrî üçüncü asır kaynaklarında yer alan bu altı merfû rivâyetten sadece İbn Abbâs ve Hz. Ali hadisleri hicrî ikinci asır kitaplarında yer almıştır. Konuyla alakalı en meşhur rivâyet İbn Abbas'tan nakledilmiş olup İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Hanefî Mezhebi İmâmları bu hadîse eserlerinde yer vermişlerdir. Hadîsin râvîleri meşhur olsa da üçüncü isme kadar ferd olarak nakledilmiştir. İmâm Mâlik bu rivâyeti tahrîc etmesine rağmen çeşitli gerekçelerle onunla amel etmemiştir.

Hicrî ikinci asır kitaplarda tahrîc edilmeyen Ebû Rezîn ve Abdullah b. Zübeyr hadîslerinin isnadlarında, ikinci asırda yaşayan Vekî ve Süfyan b. Uyeyne gibi büyük hadîs imâmlarının yer alması ve üçüncü asır musaniflerinin direkt bunlardan nakilde bulunması, bu rivâyetlerin hicrî ikinci asırda en azından hadîs çevrelerinde bilindiklerini göstermektedir. Ancak fakihler, ya bu rivâyetlerin senedlerinin üst kısımlarındaki râvîlerin çok tanınmamaları veya zayıf olmaları sebebiyle bunlara çok fazla itibar etmemişlerdir. Ya da zayıf bir ihtimal de olsa bunlardan haberdar değillerdir.

Sevde bnt. Zem'a'nın ve Husayn b. Avf rivâyetleri ise senedlerinde meşhur muhaddisler içermediği gibi bu konudaki en zayıf hadîslerdir ve muhtemelen bu sebeple pek ilgi görmemişlerdir.

İbn Abbas'ın dışındaki sahabilerin rivâyetleri uzun süre tek râvî kanalı ile gelmiştir. Bu ferdlik üçüncü râvîden başlayıp altıncı raviye kadar çıkmaktadır. Bu da bu rivâyetlerin uzunca bir süre gizli kaldıklarını ve imâmların gayretleri ile gün yüzüne çıkarıldıklarını göstermektedir. İbn Abbâs'ın hadîsleri altı tarikten gelmiş olup sadece iki tariki sahihtir. Bu sahih iki tarikten biri sadece üçüncü asra ait bir eserde mevcuttur. Yani aslında onun rivâyetleri de sahih olarak tek tarikten gelmiştir denilebilir.

Mezhep imamları tâbiînin mürsel rivâyetlerini de delil olarak kullanmışlardır. İbn Sîrîn'in mürsel hadîsine her üç mezhepten de imâmlar eserlerinde yer vermiştir. Ancak bu hadîs üçüncü asırda tahrîc edilmemiştir. Atâ b. Ebî Rebâh'ın mürselini hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî, üçüncü asırda

ise İbn Ebî Şeybe tahrir etmiştir. Tâvus b. Keysân'ın hadisi ise, sadece üçüncü asra ait bir musannefte tahrir edilmiştir.

Yine aynı şekilde Hz. Alî ve İbn Abbâs'ın hacca cevaz veren mevkûf rivâyetleri bu imamlar tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetler hicri üçüncü asırdaki bazı eserlerde mevcuttur.

Başkası adına hacca cevaz vermeyen tek sahâbî İbn Ömer olarak aktarılmıştır. İmâm Şafii'nin de atıfta bulunduğu bu fetvanın hatalı nakledildiği kanaatindeyiz.

Maktû haberler beş tâbiünden - İbrahim en-Nehâî, Kasım b. Muhammed, Hasen el-Basrî, Said b. el-Müseyyeb ve Mücâhid-nakledilmiş olup üçünün hacca cevaz veren fetvaları sahih bir şekilde İbn Ebi Şeybe tarafından nakledilmiştir. Yalnız bu rivâyetler hicri ikinci asra ait eserlerde bulunmamaktadır. Sadece İmâm Şâfiî, Saîd b. el-Müseyyeb ve Rebîa gibi bazı tâbiin âlimlerinin başkası için hacca izin verdiği atıfta bulunmuştur.

Tâbiünden iki isim - İbrahim en-Nehâî ve Kasım b. Muhammed- başkasının yerine hacca cevaz vermemişlerdir. Bu rivâyetleri yine sahih bir şekilde İbn Ebi Şeybe nakletmiştir. Bu rivâyetleri hicri ikinci asra ait eserlerde tespit edemedik. Sadece İmâm Şâfiî, bazı tâbiin âlimlerinin başkası için hacca izin vermediğine atıfta bulunmuştur.

Sonuç itibariyle yaşayan ama güç yetiremeyen bir kişi için hacca cevaz veren rivâyetlerden İbn Abbas'ın hadisi hariç diğerlerinin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. İbn Abbas'ın rivâyeti de üçüncü râviye kadar ferd olarak gelmiştir. Mezhep imâmları ise gerek İbn Abbas'ın gerekse yukarıda bahsettiğimiz birçok zayıf rivâyeti delil olarak kullanmışlardır. Mürsel hadisler de delil olarak kullanılan bu zayıf hadislerdendir. Merfû hadisleri delil olarak kullandıkları gibi mevkûf hadisleri de kullanmışlardır. Ayrıca İmâm Şafii'nin bazı tâbiin görüşlerine de atıfta bulunduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da bu konuda gerek cevaz veren gerekse vermeyen tâbiin alimlerinin, hiçbir merfû hadisin isnadında yer almamalarıdır. Üç mürsel rivâyetin râvilerinden hiçbirinden de konuyla alakalı herhangi bir fetva da aktarılmamıştır.

KAYNAKÇA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abdulhumeyd b. Nasr. *el-Müntehab min Mûsne-di Abd b. Humeyd*. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1988.

Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi' el-Himyeri el-Yemenî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî, 1403.

- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 22 Cilt. Kahire: y.y., 1972.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1420.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Şerhu's- sünne*, 15 Cilt. Beyrut-Dımeşk: 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l Kebîr*. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994.
- Bilal Aybakan. "Niyâbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/161-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'us-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Boğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Ebu'l-Cehm, el-Alâ b. Musa b. Atiyye el-Bâhilî, *Cüzü Ebi'l-Cehm*. 1 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Kahire: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *Müsned*. 13 Cilt. thk. Hüseyin Selim Esed, Şam: Dâru'l-Me'mun, 1984.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb. *el-Âsâr*. 1 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Meâlimu's-sünen*. 4 Cilt. Haleb: el-Matbeatu'l-İlmiyye, 1932.
- İbn Abdilber, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah b. Abdullah. *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânid*. 22 Cilt. Fas: Vezâretu Umumi'l-Evkâf, 1387.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Küfî. *el-Kitâbu'l-Musannef*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî fi şerhi'l- Câmi'is-Sahîh li'l-Buhari*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Takribu't-tehzib*. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986.

- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Tehzibu't-tehziib*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Thk, Şuayb el-Arnaût 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Envâru'l burûk fi envâi'l-furûk*. 4 Cilt. Yy.: Alemu'l-Kutub, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh. *Muvatta'*. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî nüshası. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh. *Muvatta'*. Yahyâ el-Leysî nüshası. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzibü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahih*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. Thk. Dr. Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Kitâbi'l- İlmiyye, 1991.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasânî. *Sünen*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdris. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. 5 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Hüccce ala ehli'l-Medine*. 4 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1403.
- Şuayb el-Arnaût - Beşşâr Avâd Ma'rûf. *Tahrîru takrîbi't-tehziib lil hafiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdullâh. *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1963.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdullâh. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427.